قازاق اۋىز ادەبيەتىنىڭ قازىناسى

جىراۋلار جىرى

2

شينجياڭ حالىق باسپاسى

قازاق اۋىز ادەبيەتىنىڭ قازىناسى

جىراۋلار جىرى

2

شينجياڭ حالىق باسپاسى

ٷرىمجى 2009

图书在版编目(CIP)数据

哈萨克民间文学大典．哲饶诗歌．2：哈萨克文/阿扎提编著．—乌鲁木齐：新疆人民出版社，2009．6

ISBN 978—7—228—12389—6

Ⅰ．哈…Ⅱ阿…Ⅲ．①哈萨克族—民间文学—作品综合集—中国—哈萨克语（中国少数民族语言）②哈萨克族—诗歌—作品集—中国—哈萨克语（中国少数民族语言）Ⅳ．I277

中国版本图书馆CIP数据核字（2009）第073964号

责任编辑：阿扎乌提
责任校对：哈力木拉提
封面设计：夏 提 克

哈萨克民间文学大典—
哲饶诗歌（哈萨克文）
（二）

阿扎提 编著

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放南路348号 邮政编码：830001）
新疆新华书店发行
新疆八一印务有限公司印刷
880×1230毫米 32开本 6．125印张
2009年6月第1版 2009年6月第1次印刷
印数：1—3000

ISBN 978—7—228—12389—6 定价：13．00元

باسبادان

قازاق حالقىنىڭ اۋىز ادەبيەتى ٴوزىنىڭ كوركەمدىك - يدەيالىق نارىمەن، ەستەتيكالىق قۋات - تەگەۋرىنىمەن، ٴتۇر - جانرلارىنىڭ مولدىعىمەن، تاقىرىپتىق جانە سيۋجەتتىك بايلىعىمەن، قوعامدىق - الەۋمەتتىك جانە تاربيەلىك تەرەڭ ٴمان - مازمۇنىمەن ەرەكشەلەنەدى . ول كونە تاس داۋىرىندە پايدا بولىپ، تۇركىلىك تۇستى باستان كەشىرگەن، ودان بەرى دە قازاق حالقىنىڭ قالىپتاسۋ تاريحىمەن بىتە قايناسىپ، بىزگە جاساپ كەلە جاتقان تەڭدەسى جوق رۋحاني مۇرا. ول بايىرعى اتا - بابالارىمىزدىڭ نانىم - سەنىمدەرىنەن، تاريحىنان، تۇرمىس - تىرشىلىگىنەن، اسىل - ارمانى، بيىك مۇراتىنان جان - جاقتى ماعلۇمات بەرەدى ٴارى ۇلتتىق رۋحاني مادەنيەتتىڭ عاسىرلار تىزبەگىندەگى تاريحي وزگەرىسىن، ەتنيكالىق سانامەن قارايلاس ٴجۇرىپ وتكەن جولىن دا كوز الدىمىزعا ەلەستەتە الادى . اۋىز ادەبيەتىنىڭ شىعارۋشىسى دا، تاراتۋشىسى دا، تىڭداۋشىسى دا — حالىق. سوندىقتان، ول شىن مانىندە، حالىقتىڭ ٴوز ەنشىسى بولىپ تابىلادى. ياعني اۋىز ادەبيەتى — حالىق شىعارماشىلىعىنىڭ ايرىقشا سالاسى، اۋىزشا شىعارىلىپ، اۋىزشا تاراعان كوركەم ادەبي تۋىندىلاردىڭ جيىنتىق اتاۋى. سونىمەن بىرگە، عىلىم مەن مادەنيەتتە «حالىق شىعارماشىلىعى»، «حالىقتىڭ اۋىزشا ٴسوز ونەرى» دەيتىن اتاۋلار دا وسىعان جاقىن ماعىنادا قولدانىلادى. 1846 - جىلى اعىلشىن عالىمى ۆيليام تومس ۇسىنعان فولكلور (اعىلشىنشا حالىق دانالىعى) ٴسوزى دە

اۋىز ادەبيەتى اتاۋى ٴۇشىن حالىقارالىق عىلىمي اتاۋ رەتىندە قابىلدانعان. بۇلاردىڭ قاي ـ قايسىسى دا ٴبىرىنىڭ ورنىنا ٴبىرى قولدانىلىپ كەلەدى. باتىس ەۋروپا، امەريكا، اۋستراليا حالىقتارىنىڭ ۇعىمىندا بۇل ٴسوزدىڭ ماعىناسى تىم اۋقىمدى، ول حالىقتىڭ كيىم ـ كەشەك، قۇرال ـ جابدىق، ادەت ـ عۇرىپ، تۇرمىس ـ سالت، نانىم ـ سەنىم، سونداي ـ اق، ٴتۇرلى كوركەمونەرىن (پوەزيا، مۋزيكا، ٴبي، ويۋ ـ ورنەك، توقىما ونەرى، ت. ب) تۇتاستاي اتاۋ ٴۇشىن قولدانىلادى. بۇل جاعىنان العاندا ول تەك اۋىز ادەبيەتىن عانا ەمەس، «ەتنولوگيا»، «ەتنو مادەنيەت» دەيتىن ۇعىمدارمەن دە ساباقتاسىپ، ماعىنالاسىپ جاتادى. قازاق ادەبيەت تانۋ عىلىمىنداعى «اۋىز ادەبيەت» دەگەن ۇعىم دا «فولكلوردىڭ» وسى مانىمەن ساباقتاس دەپ قاراۋعا ابدەن بولادى. بۇلار ٴبىرىن ـ ٴبىرى تولىق سيپاتتاي بەرەدى. اۋىز ادەبيەتىن زەرتتەيتىن عىلىمدى «فولكلور» دەپ اتاۋىمىزدا وسىعان بايلانىستى.

ٴبىز وسى ۇستانىمدى باسشىلىققا الا وتىرىپ، قازاق ادەبيەتىنە ەڭبەك سىڭىرگەن ٴبىر ٴبولىم عالىمداردى نەشە مارتە شەكە ٴتۇيىستىرىپ «قازاق اۋىز ادەبيەتىنىڭ قازىناسى» دەگەن فولكلور اتاۋىنا سيمدى تاقىرىپتا ۇلاسپالى كىتاپ شىعارۋدى مىندەتكە الدىق. ماقسات ـــ فولكلورعا جاتاتىن دۇنيەلەردى شاما بار تولىق قامتۋ. ويتكەنى، كوشپەلى قوعامدا فولكلور بەلگىلى ٴبىر الەۋمەتتىك توپتىڭ عانا شىعارماشىلىعى ەمەس، جالپى حالىقتىڭ حانى مەن قاراسىنا، باتىرى مەن بيىنە، بايى مەن كەدەيىنە ورتاق ونەر. امبەگە تيەسەلى مۇرا. سول تۇستا بۇكىل قوعام اۋىزشا ونەر مەكتەبى بولدى. وسىعان لايىق اۋىز ادەبيەتىنىڭ جۇگى دە وراسان زور بولدى. حالىقتىڭ تاريحي زەردەسى، فيلوسوفيالىق وي ـ تۇيىندەرى، پەداگوگيكالىق

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com

تاجىريبەسى، ادامگەرشىلدىك ولشەمدەرى، كاسىپتىك ادەبيەتكە ٴتان كوركەمدىك سۋرانىستارى، تەاترلىق ونەرگە تيەسەلى ەسەسى اۋىز ادەبيەتىنە جۇكتەلدى. ٴبىز بايىرعى اتا - بابالارىمىزدىڭ وسىنداي ونەر مەكتەبىنەن جارالعان بارلىق دۇنيەلەرىنىڭ باسىن بىرىكتىرىپ جالپى حالىققا، كەلەر ۇرپاققا، زەردەلى زەرتتەرمەندەرگە تابىس ەتۋ ماقساتىندا «قازاق اۋىز ادەبيەتىنىڭ قازىناسىن» الدارىڭىزعا تارتتىق.

قازاق اۋىز ادەبيەتى ۇلكەن تولعادان باسپا ٴسوز بەتتەرىندە جارىق كورىپ بولدى. ٴبىراق، ٴالى دە شاشىراندى كۇيدە. رەفورما جاساپ، ەسكى اشۋدان بەرگى 30 جىل بويى شينجياڭ حالىق باسپاسىنان اڭىز - ەرتەگىلەر، قارا ولەڭدەر، قيسا - داستاندار، قازاق ەمشىلىگى، دەنە تاربيە، ۇلتتىق اس - تاعامدار، ت.ب. فولكلورعا قاتىستى دۇنيەلەر ۇزبەي جارىق كورىپ كەلەدى. 1979-جىلدان باستاپ «شالعىن» جۋرنالىن شىعارىپ اۋىز ادەبيەتىنىڭ العاشقى سونى مۇرالارىن جيناپ، تۇڭعىش توپتا باسىلىم كورسەتتى. ٴبىز بۇل جولى وسى نۇسقالاردى نەگىزگە الا وتىرىپ جانە ەلىمىزدىڭ ٴىشى - سىرتىندا باسىلىم تاپقان نۇسقالارىن سالىستىرۋ، سارالاۋ، تولىقتاۋ، رەتتەۋ ارقىلى جانرلار بويىنشا جۇيەلى قۇراستىرىپ وتىرمىز.

قازاق اۋىز ادەبيەتىنىڭ ٴتۇر - جانرلارى مول جانە كۇردەلى بولىپ كەلەتىندىكتەن جانرلىق جاقتان ٴبولۋ بىزگە قيىندىق تۋدىردى. ٴتۇرلى تانىمدار ارا تالاس - تارتىستان سوڭ اقىندار ايتىسى، اڭىز - ەرتەگىلەر، باتالار، جاڭىلتپاشتار، جۇمباقتار، جىر اۋلار جىرلارى، زار - جارعىلار، كۇلدىرگىلەر، قارا ولەڭدەر، قيسا - داستاندار، ماقال - ماتەلدەر، مىسال - تامسىلدەر، تۇرمىس - سالت جىرلارى، ولەسكەرلەر، ۇلتتىق

ويىنىدار، حالىق اندەرى، شەجىرە، شەشەندىك سوزدەر دەپ ون سەگىز توپقا جىكتەدىك. عىلمي ٴبولۋ جاعىنا قاتاڭ تالاپ قويعانىمىزبەن كەيبىر وقشاۋ قالاتىن جانرلاردى وسى توپتىڭ ىڭعايلى بىرىنە تەلىدىك. مىسالى: ميفتەرگە قايىسلار جاتادى، اڭىزدارعا قايىسلار جاتادى دەگەن سياقتى ماسەلەلەرگە كەلگەندە پىكىر بىرلىگىنە كەلە المانداندىقتان «اڭىز ـ ەرتەگىلەر» دەگەن ٴبىر اتپەن جىبەرىپ ىڭعايىنا قاراي ورنالاستىردىق. ماقال ـ ماتەلدەر بۋدان بۇرىنعى باسىلىمداردىڭ جانە شەتەلدەگى باسىلىمداردىڭ بارىندە تاقىرىپتارعا بولىنگەن، ٴبىراق، مۇندايدا ماقال ـ ماتەلدەر وتە كوپ قايتالانادى، ويتكەنى، قازاقتىڭ ٴبىر ماقالى بىرنەشە ماعىنا بەرىپ، بىرنەشە تاقىرىپتى قامتيدى. سوندىقتان، ٴبىز الفاۆيت تارتىپكە سالىپ (ٴبىرىنشى جولدىڭ ٴبىرىنشى ديبىسىن نەگىزگە الىپ) شىعاردىق. «جىراۋلار جىرى» كىتابىنا ەنگىزىلگەن جىرلاردا كونە تۇركي تىلىندەگى كەيبىر ٴسوز ـ سويلەمدەر ٴوز ٴاپىنى بويىنشا الىندى، نەگىزىنەن حالىقتىق سيپات العان تۇىندىلاردى بەردىك. قالعان پىكىردى وقىرمان ٴوز قولدارىنا العان سوڭ ايتار دەپ وسى بويىنشا باسۋعا كەلىستىك.

شينجياڭ حالىق باسپاسى
2008 ـ جىل، شىلدە

مازمۇنى

ىبىراي التىنسارين........................1

شىنىياز........................6

مايلىقوجا........................10

قۇلىنشاق........................20

قۇلتۇما........................23

ماراباي........................26

قاشاعان........................30

بازار جىراۋ........................45

مۇرات........................74

الاشا........................92

اقان سەرى........................101

شاڭگەرەي........................103

اقتان........................113

شاكەرىم........................128

نۇرجان........................143

كەردەرى........................159

ەرگوبەك........................176

ىبىراي التىنسارين

(1841 - 1889)

ىبىراي التىنسارين 1841 - جىلى 20 - قازاندا قازىرگى قوستاناي وبلىسىنىڭ قوستاناي اۋدانىندا تۋىلىپ، 1889 - جىلى 30 - شىلدەدە قايتىس بولعان.

قازاق اراسىندا حالىقتىق مەكتەپتەر اشىپ، اعارتۋ جۇمىسىن بەلسەندى جۇرگىزۋدەگى ىبىراي التىنسارينىنىڭ ەڭبەگى ۇشان - تەڭىز. سونىمەن قاتار، كورنەكتى اعارتۋشى قازاق ادەبيەتىنىڭ نەگىزىن قالاۋ ىسىندە دە وراسان زور ۇلەس قوستى. 19 - عاسىردا جاڭا جازبا ادەبيەتتىڭ ۇلگىسىندە سيۋجەتتى ولەڭدى تۇڭعىش جازا باستاعان اقىننىڭ ٴبىرى — ىبىراي التىنسارين. سوندىقتان دا قازاق جازبا ادەبيەتىنىڭ تۋۋى ٴسوز بولا قالعاندا، ىبىراي التىنسارينىنىڭ قادىرلى ەسىمى كەمەڭگەر ابايمەن قاتار اتالادى. جالعىز پوەزيا جانرىندا عانا ەمەس، كوركەم پروزانىڭ قالىپتاسۋىنا دا ىبىراي التىنسارين اتسالىستى.

ىبىراي التىنسارينىنىڭ شىعارمالارى العاش رەت 1879 - جىلى ورىنبور قالاسىندا ورىس ارپىمەن «كيرگيزسكايا حرەستوماتيا» دەگەن اتپەن جارىيالاندى. كەيىن «ماكتۋبات» دەلىنىپ، 1889، 1896، 1899 - جىلدارى اراب ارپىمەن باسىلىپ شىقتى. 1906 - جىلى ا.ۋاسيلەۆتىڭ رەداكسياسىمەن جارىق كوردى. سوۆەت جىلدارىندا جەكە كىتاپ بولىپ، 1935، 1948، 1955، 1988 - جىلدارى باسىلدى.

* * *

ازعان ەلدىڭ حانداري،
تاق ۇستىندە وتىرعانداري.
جارلىدان الىپ بايلارعا،
سيلار بەرسە كەرەك - تى.

ازعان ەلدىڭ قوجاسى،
قىدىرىپ كەلەر ەسىككە.
بۇل ۇيدە كىم بار ەكەن دەپ،
كوزىن سالار تەسىككە.
بالالارىن باستىرىپ،
قاتىندارىن ساستىرىپ،
تورگە قاراي ۇمتىلىپ،
تاماق ٴۇشىن قىلعىنىپ،
داۋا قىلسا كەرەك - تى.

ازعان ەلدىڭ مولداسى،
ۇلكەن بولار سالدەسى.
اسا باۋىر قىلماڭىز،
ونىڭ راس ەمەس «وللاسى».
كورمەي - بىلمەي بىرەۋگە،
كۋالىك بەرسە كەرەك - تى.

ازعان ەلدىڭ ٴبيىنىڭ،
بارار بولساڭ الدىنا،
الىم بەرسەڭ تاماعىنا،

قارار ما ول سەنىڭ الىڭە؟
قوراداعى مالىڭا،
تورە بەرسە كەرەك ـ تى.
ازعان ەلدىڭ بايلارى،
ۋلىق تۋتار باسىن ـ اي.
قايدا داۋلەتتى ادام بولسا،
بەرەر سوعان اسىن ـ اي.
كوزىن ٴسوزىپ ٴبىر كارىپ،
توگىپ كەلسە جاسىن ـ اي،
بەرمەك تۋگىل، بەيشارانى،
ماسقارا قىلسا كەرەك ـ تى.

بەرەكە كەتكەن ەلدەردە،
كۋن قىسقارسا كەرەك ـ تى،
الاتاۋداي اتاعا،
ۋل قىشقىرسا كەرەك ـ تى.

بالا، بالا، بالا دەپ،
تۋندە شوشىپ ويانعان،
ٴتۋن ۋيقىسىن ٴتورت ٴبولىپ،
تۋندە بەسىك تايانعان،
ايالى قولدا تالپىنتقان،
قايماقتى سۋتتەي قالقىتقان،
سۋىق بولسا جورگەكتەپ،
قورعاسىن وقتاي بالقىتقان،
ينالاسىنا اس قويىپ،
ايدىندى كولدەي شالقىتقان،
قولىن قاتتى تيگىزبەي.

3

此为试读,需要完整PDF请访问: www.ertongbook.com

ٴيسىن جۇپار اڭقىتقان،
سونداي سورلى اناعا،
قىز قىشقىرسا كەرەك ـ تى.

ازعان ەلدىڭ ادامىنا،
ايتساڭ ٴتىلىڭدى الماعاي،
كەتسە شارلاپ جيا الماعاي،
ٴبىر تاڭىردەن ۇيالماعاي:
«بۇگىن توبا قىلايىن،
ەرتەڭ توبا قىلايىن،
قاشان توبا قىلعانىمشا،
ٴۇزىپ ـ جۇلىپ الايىن» دەپ،
ولشەپ بەرگەن ٴومىرىن
زايا قىلسا كەرەك ـ تى...

* * *

ونەر ـ ٴبىلىم بار جۇرتتار،
تاستان ساراي سالعىزدى؛
ايشىلىق الىس جەرلەردەن،
كوزىڭدى اشىپ ـ جۇمعانشا،
جىلدام حابار العىزدى.
اتى جوق قۇر اربانى،
مىڭ شاقىرىم جەرلەرگە،
كۇن جارىمىندا بارعىزدى.

ادامدى قۇستاي ۇشىردى،
مال ىستەيتىن جۇمىستى

وت پەن سۋعا ٴتۇسىردى؛
وتىنسىز تاماق پىسىردى،
سۋسىزدان سۋسىن ٴىشىردى.
تەڭىزدە ٴجۇزدى بالىقتاي،
دۇنيەنى كەزدى جالىقپاي،
بىلگەندەرگە وسىلار،
ٴبارى داعى انىقتاي،
بىلمەگەنگە تانىقتاي؛
ٴبىز دە بەكەر جاتپالىق،
وسىلارعا تانىسپاي؛
ات ونەرى بىلىنبەس،
بايگەگە ٴتۇسىپ جارىسپاي؛
جەلكىلدەپ شىققان كوپ شوپتەي،
جاڭا ٴوسپىرىم، دوستارىم،
قاتارىڭ كەتتى - اۋ الىسقا - اي،
ۇمتىلىڭىز قالىسپاي.
ٴبىز نادان بوپ وسىردىك
يەكتەگى ساقالدى،
«ونەر — جىگىت كوركى» دەپ،
ەسكەرمەدىك ماقالدى...
ٴبىز بولماساق، ٴسىز بارسىز،
ٴۇمىت ەتكەن، دوستارىم،
سىزدەرگە بەردىم باتامدى.

شىنىاز شاناي ۇلى

شىنىاز شاناي ۇلى (1819 - 1875) ماحامبەت، ٴابىل اقىندارمەن زامانداس، شىنىاز جىرلارى ەدىل مەن جايىق، نارىن وڭىرىنە كەڭ تارالعان.

شىنىازدىڭ شىققان تەگى ــ كىشى جۇزدەگى شۇبار ۇرپاعىنان.

ارى دە بەرى تولعايىن

ارى دە بەرى تولعايىن،
ەرتەدە وتكەن قالماقتان.
نوعايلى بوسىپ قوزعالدى،
اشاسۋ، بوزان تاماقتان.
نوعايلى كوشىپ كەتكەن سوڭ،
يەسىز قالعان نارىنعا،
ناسىبە ايداپ، ٴدام تارتىپ،
بابامىز كەلگەن ٴار جاقتان.
نارىننان كوشكەن كوپ قالماق،
وتكەل تاپقان دەندەردەن،
اققالا، جايىق جەرلەردەن،
اڭگىمە ەتىپ ايتامىن،
بۇرىنعى وتكەن ەلدەردەن،
سويلەگەنمەن نە پايدا،
سايراعان قىزىل تىلدەردەن؟!

وسى كۇنى نە پايدا،
بۇرىنعى وتكەن كۇندەردەن؟!
بايانى جوق سۇم جالعان،
قالماعان ەكەن كىمدەردەن؟!

ارى دە بەرى تولعايىن،
ەرتەدە وتكەن نوعايدان،
پايداسىن ٴوزىڭ كورمەسەڭ،
نە پايدا التىن سارايدان؟!

ولگەنىنەن سوڭ ەرتارعىن،
اقجۇنىس قاشىپ، ۇستالدى،
مىناۋ نارىن توعايدان،
بيلىك كەتتى ٴبىز تۇگىل،
ىشىڭ جايلاعان ادايدان،
قارعا بويلى قازتۋعان،
حالقىن امان وتكىزىپ،
مۇراتىنا جەتكىزىپ،
وتكەن دە ەكەن الايدان.
بۇرقىراعان شاڭ بولىپ،
كورگەندەرگە تاڭ بولىپ،
ادىرا قالعىر بۇل نارىن،
قالعان ەكەن تالايدان.
باسى شوقى، دۇرتەبەن،
تالاس ەكەن ەكەۋى.
شىپشانىڭ توزاڭ تۇزىنا.
تاعاسىن قاعىپ ات جەككەن،
اقتوبە بوزان مۇزىنا.

قابىرتاڭ مەن ەدىگە ـــ
تالاس ەكەن ەكەۋى
ساتەمىر حانىنىڭ قىزىنا.

اشتارحان دەگەن شاھارى ـــ
ٴاز جانىبەك حانىنىڭ بالاسى.
سالعان جەرىن سۇراساڭ،
كۇركىرەگەن داۋىسى،
كۇنشىلىك جەردەن ەستىلگەن،
ەدىلدىڭ اناۋ ساعاسى.
سول حاندارىدىڭ تۇسىندا،
اسانقايعى، جيرەنشە ـــ
ول كۇندەگى ادامنىڭ
اقىلعا كۇشتى داناسى.
جۇرۋگە وتكەل بەرمەگەن،
قيعاش پەنەن ەكىسۋ،
ەكەۋىنىڭ اراسى،
سولاردى مەكەن ەتىپتى،
كوگىستىڭ ۋلى تاماسى.
قىزىلباسقا قاسقارىپ،
ٴوزى مىقتى، ٴوزى ەر ـــ
جولىعۋعا اتتانعان،
قارت نازىكتىڭ شوراسى.
بۇرىنعى وتكەن ەلدەردەن،
سارايشىعا بار دەيدى،
جەتى حاننىڭ مولداسى.
كوپ قالماقتىڭ باسقان جەر،
ٴۇشتولاعايدىڭ وباسى.

ورمانبەت ٴبيدىڭ قونعان جەر،
ون سان نوعاي توزعان جەر.
تۇراعى كەتىپ بۇل كۇندە،
تالاي دا جۇرتتان قالعان جەر.
قاراتاي مەن تايشا حان،
ٴبىرىن - ٴبىرى ٴولتىرىپ،
ارعى اسىلىن سۇراساڭ،
ايەلدەن زانتا بولعان جەر.

ەدىگە دەگەن ەر ەدى،
ەلدە بىرەۋ جىلاسا،
مىناۋ مۇندىق دەر ەدى.
ەرەگەسكەن دۇشپانىن،
بورىدەي سىلكىپ جەر ەدى.
تالما تال ٴتۇس بولعاندا،
تاۋدان تارلان باسىپ جەگەن ٴبورى ەدى.
اشتارحانىنان بەرگى اقبۇلاق،
ٴاز جانىبەك حانىڭنىڭ،
قۇلادى سالعان كولى ەدى.
جالاقتاتىپ ات ٴمىنىپ،
جارقىلداتىپ تۋ الىپ،
وراق پەنەن مامايدىڭ،
ات شاپتىرعان جەرى ەدى.
سىزگە ايتايىن دەگەنىم،
بۇرىنعىنىڭ ٴجونى ەدى!..

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com